

3. Кондрашова Л.В. Проблемы высшей школы в аспекте Болонского процесса //Педагогіка вищої та середньої школи: Зб. наук. праць. –Кр.Ріг: КДПУ, 2004. –Вип.8. –С.18-26.
4. Структура базового блока педагогического образования и технология его диагностики /О.А. Абдулина. –М.: Наука, 1992. –Ч.І. –247с.
5. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів. –К.: Магістр-S, 1998. –200с.

Л.Ю.Пузанова

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

В статье раскрывается специфика превентивных и коррекционных действий учителя; характеризуются основные принципы подготовки будущих учителей к превентивной работе с учащимися.

In the article a great attention is paid to the specific character of the preventive and corrective actions of a teacher; and the basic principles of the future teacher's preparation for a preventive work with the pupils are described as well.

Модернізація освіти, підвищення якості освітніх систем припускає подальший пошук шляхів удосконалювання підготовки педагогічних кадрів. Проблеми підготовки вчителя в сучасних умовах розвитку системи освіти досліджуються досить глибоко й всебічно (А.М.Бойко, Є.В.Бондаревська, Л.В.Кондрашова, О.С.Цокур, З.Н.Курлянд, Л.С.Нечепоренко, В.А.Сластьонін, та ін.).

Але проблема превентивної діяльності не отримала поки всебічного теоретичного обґрунтування в науковій літературі й реалізації в шкільній практиці. Найбільш повне рішення й теоретичне обґрунтування характерно для підготовки педагогів до корекційної роботи з дітьми, поведінка який має відхилення. У роботах П.П.Блонського, Л.С.Виготського, В.В.Давидова, Л.В.Занкова, П.Ф.Каптерева, Я.А.Коменського, Дж. Локка, М.Монтесорі, І.М.Песталоцці, Ж.Ж.Руссо та інших велика увага

приділена методологічному й змістовному аспекту підготовки педагогів до роботи з дітьми групи ризику.

Результати, отримані дослідниками в розробці проблеми попередження й корекції асоціальної поведінки, мають не тільки теоретичне, але й практичне значення, особливо в умовах зростання числа школярів з девіантною поведінкою. Але результативність педагогічної діяльності визначається не тільки роботою вчителя й соціальних працівників з дітьми асоціальної поведінки. Сьогодні є актуальними питання попередження в поведінці дитини відхилень від норми, підготовки майбутніх педагогів до діяльності, що дозволяє вчасно прийти на допомогу дитині, яка потрапила в складну ситуацію, підтримати її, допомогти знайти шляхи виходу із цієї ситуації й не допустити формування в нього негативних звичок, що виступають основою девіантної поведінки.

Протягом всієї історії вивчення причин поведінки школярів, яка має відхилення, факторів, що стимулюють її прояв на різних вікових етапах, розробки методичних аспектів корекції й перевиховання привертала увагу до проблеми підготовки майбутніх педагогів, які працюють зі школярами з асоціальною поведінкою.

З огляду на сказане вище, мета статті полягає в розкритті специфіки підготовки майбутнього вчителя до превентивної діяльності з учнями, обґрунтуванні принципів структурування її змісту й організації навчальної діяльності студентів.

Поняття «підготовка» визначається як формування й збагачення установок, знань і вмінь, які необхідні індивіду для адекватного виконання специфічних завдань [10,14]. Підготовка до діяльності - це запас знань, досвід, здобутий у процесі навчання, практичної діяльності [11].

В основі розробки проблеми підготовки вчителя до педагогічної діяльності можна назвати П.П.Блонського, А.С.Макаренка, С.Т.Шацького. Головним у підготовці вчителя до педагогічної діяльності С.Т.Шацький [16,312-323] бачив раціональне співвідношення теорії й практики, теоретичних знань і практичних умінь. Ним виділені основні напрямки підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності:

озброєння студентів вміннями, які потрібні під час організації навчально-виховного процесу, його планування, управління та контролю, необхідність стимулювати потребу в самостійній роботі, у набутті знань, у самоосвіти.

П.П.Блонський велику увагу в підготовці вчителя до професійно-педагогічної діяльності приділяв формуванню в студентів особистісних якостей: витриманість, врівноваженість, вміння ставити перед дітьми чіткі, складні, але посилені завдання, повагу до особистості дитини та розуміння психології дітей [5].

А.С.Макаренко в зміст підготовки майбутніх педагогів включав спеціальні знання й педагогічну техніку. Засвоєння знань і оволодіння педагогічною технікою він пропонував сполучати з формуванням особистісних якостей учителя. Працюючи з дітьми, що мають асоціальну поведінку, А.С.Макаренко вважав за необхідне розвивати в майбутніх педагогів силу волі, витримку, спостережливість, увагу, послідовність дій, вимогливість, винахідливість, почуття гумору, виразність емоцій [12, 248-266].

Психологічний аспект підготовки майбутнього вчителя до педагогічної діяльності знайшов відбиття в роботах Б.Г.Ананьєва, Г.С.Костюка, Н.В.Кузьміної. Ці вчені акцентували увагу на розвитку педагогічних здібностей і професійних умінь студентів у процесі вузівської підготовки. Успіх учительської діяльності вони пов'язували із проявом достатнього й високого рівня педагогічних здібностей і вмінь творчо вирішувати педагогічні проблеми.

Загальнопедагогічну підготовку вчителя О.О.Абдулліна представляє як "процес навчання студентів у системі навчальних занять з педагогічних дисциплін під час педагогічної практики та результат, що характеризується загальним рівнем розвитку особистості вчителя, сформованістю загальнопедагогічних знань, умінь та навичок" [1,4]. Особливу роль дослідниця відводить умінню вчителя вивчати особистість учня, ураховувати його індивідуальність при постановці навчальних завдань, вчасно визначати рівень його розвитку й вихованості.

Зміст педагогічної підготовки В.О.Сластьонін структурував згідно ідеальної моделі особистості вчителі. Професіограму особистості вчителя він уважав джерелом знань про сутність і функції професійно-педагогічної діяльності [15]. На його думку, педагогічна підготовка повинна мати професійно-педагогічну спрямованість, формувати систему позитивних мотивів і установок особистості на оволодіння педагогічною професією, усвідомлення професійної необхідності поглибленого вивчення спеціальних дисциплін, що забезпечить ефективність виконання вчителем своїх професійних функцій.

Необхідність нового підходу до організації підготовки вчителя до роботи з дітьми обумовлена протиріччями, які мають місце в шкільній практиці між:

- необхідністю виховання й навчання дітей, спрямованих на їхній захист і допомогу, й відсутністю діагностико-корекційних методик, які враховували б особливості навчально-виховного процесу;
- динамікою розвитку особистості дитини та консерватизмом змісту, традиційних форм і методів педагогічного впливу на дітей, недосконалістю психолого-педагогічного механізму й практичного вирішення цієї проблеми;
- потечійними можливостями навчально-виховного процесу щодо реалізації превентивних завдань і недосконалого підготовкою вчителів.

Подолання цих протиріч вимагає модернізації підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності. “Принципово нового вирішення проблеми єдності виховання та навчання, - на думку Й.Д.Беха й В.В.Радула, - можна досягти, змінивши всю систему освіти, її цілі, характер організації навчальної діяльності та характер соціальних взаємодій і взаємостосунків між головними учасниками навчально-виховної діяльності, вчителем та учнем” [3,13]. Акцент у підготовці майбутніх учителів до превентивної діяльності повинен бути перенесений з вивчення стандартних механізмів оволодіння новим знанням на використання передового педагогічного досвіду.

Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності припускає дотримання сукупності певних принципів.

Аналіз наукової літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до трактування поняття «принцип». Одні педагоги вважають, що принцип - це положення, засноване на науковому законі, що управляє певним процесами. Інші вважають, що це теза, виділена з якоїсь доктрини. У більшості педагогічних робіт принцип трактується як провідне положення, що дозволяє педагогові знайомити тих, кого навчають, із системою знань, розвивати інтелектуальні здібності й пізнавальні інтереси, формувати систему поглядів, удосконалювати моральні й духовні сили особистості. Найбільш повне визначення принципів превентивної педагогічної діяльності подане Л.В.Кондрашовою. Вона вважає, що «принципи, що забезпечують результативність превентивної діяльності вчителя, - це вихідні, керівні положення, при дотриманні яких у педагогічному процесі відбувається становлення особистості та її поведінки, що відповідає соціальному замовленню» [9,150].

Різноманіття трактувань поняття «принцип» обумовили й розмаїтість їхнього змісту. При конкретизації змісту принципів автори виходять із різних підстав.

Так, В.Возіїв, аналізуючи причини збідніння моральності учнів, підвищення духовності особистості пов'язував з дотриманням таких принципів:

- технологізації навчально-виховного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей дітей;
- організації його відповідно до способів переробки навчальної інформації, які до вподоби дитині;
- відхід від вербалізму в роботі;
- облік емпіричного, соціокультурного досвіду дитини, його художньо-естетичного розвитку [8, 23-24].

Багато авторів принципи організації педагогічного процесу пропонували конкретизувати відповідно до гуманізації шкільної роботи. Ш.А.Амонашвілі, розробляючи основні напрямки особистісно зорієнтованого навчання, вважав, що результативність педагогічного процесу неможлива без його олюднення. Критикуючи формальний характер принципів

педагогічного процесу в традиційній шкільній практиці й педагогічній теорії, він виділяв такі принципи шкільної роботи:

- принцип пізнання й засвоєння дитиною в педагогічному процесі істинно людського;
- принцип пізнання себе в навчально-виховному процесі як людини, особистості, індивідуальності;
- принцип збігу інтересів дитини із загальнолюдськими інтересами;
- принцип неприпустимості використання в педагогічному процесі засобів, що провокують асоціальну поведінку дитини;
- принцип надання дитині в педагогічному процесі простору для вияву своєї індивідуальності;
- принцип олюднення обставин у педагогічному процесі;
- принцип визначення особистісних якостей дитини, розвитку їх залежно від характеру педагогічного процесу [13, 167].

За допомогою цих принципів Ш.А.Амонашвілі вважав за можливе перебороти формалізм шкільної роботи.

Під час підготовки студентів до превентивної діяльності з учнями важливо чітко формувати в них уявлення про те, що кожний школяр - це суб'єкт різнобічної активної діяльності. По Б.Г.Ананьєву - це суб'єкт пізнання, праці й спілкування. Суть превентивної діяльності складається в єдності тих компонентів, які стають предметом педагогічної підтримки, педагогічно керованого процесу розвитку й саморозвитку молодшого школяра.

У змісті основних положень організації превентивної діяльності важливо враховувати не тільки діяльний початок, але й технологічний аспект педагогічного процесу, розвиток особистісних змістів і ініціатив, творчого підходу до рішення навчально-виховних проблем на основі фундаментальних знань, що розкривають теоретичні положення превентивної педагогіки.

Успіх превентивної діяльності визначається дотриманням специфічних принципів, серед яких виділяють: особистісно-орієнтований підхід, виховання й навчання як педагогічна підтримка процесу саморозвитку й самовиховання особистості; єдність поваги й вимогливості до особистості;

єдність прав і обов'язків особистості, право вибору; єдність волі й відповідальності.

Але вмiле використання цих принципiв у практичній роботi з дiтьми неможливо без спецiальної пiдготовки студентiв до превентивної дiяльностi. Пiд час пiдготовки майбутнiх педагогiв до превентивних дiй в основi навчально-виховного процесу повиннi лежати принципи, що моделюють специфiку й характер не тiльки вчительської дiяльностi, але й вимог, якi висуваються сьогоднi до особистостi сучасних педагогiв, рiвню їхнього професiоналiзму.

Тому основою пiдготовки студентiв до превентивної дiяльностi можуть виступати такi принципи.

Принцип контекстностi навчально-виховного процесу (А.А.Вербицкий, С.І.Змiїв). Вiдповiдно до цього принципу пiдготовка майбутнiх вчителiв-вихователiв будується з урахуванням характеру їхньої професiйної дiяльностi, щоб у процесi оволодiння професiєю студент мiг вирiшити свої життєво важливи педагогiчнi проблеми. У такому випадку вузiвська пiдготовка наповнюється особистiсним змiстом, що визначає рiвень активностi студента, мiру його включеностi в процес пiзнання, професiйного росту й перетворювальних дiй. Цей принцип передбачає перетворення навчальної iнформацiї iз предмета навчальної дiяльностi в засiб здiйснення студентами професiйно-педагогiчної дiяльностi.

Принцип «виросування» здiбностей (О.С.Анiсiмов). При використаннi цього принципу варто пам'ятати про те, що далеко не будь-яка дiяльнiсть приводить до запланованих виховних результатiв, засвоєнню нових способiв виховання й розвитку здiбностей особистостi. У результатi рiзних варiантiв виховних засобiв i педагогiчного впливу на вихованця можна будувати процеси педагогiчної дiяльностi, якi не ведуть до появи нових об'єктивних засобiв i способiв, а просто забезпечують нормативне вирiшення педагогiчних завдань i виконання професiйних функцiй.

При традицiйному, корекцiйному пiдходi виховання учнiв здiйснюється натаскування вихованцiв у певних нормах i зразках поведiнки. Принцип «виросування» здiбностей вiдкидає моралiзаторське виховання, а передбачає органiзацiю

діяльності як процесу розвитку особистості. Механізмом реалізації принципу «виросування» здібностей є процеси рефлексії й розуміння, які виступають основними засобами саморозвитку особистості. Професійно-педагогічна підготовка автоматично не забезпечує здатність бачити свою діяльність, не дає засобів адекватної рефлексії й превенції. Студент не може самостійно опанувати засобами адекватної рефлексії й превенції, тому цей аспект діяльності повинен стати проблемним полем його професійного становлення.

У рамках принципу «виросування» здібностей неможливо маніпулювати студентами або учнями, тому що викладач або вчитель не змінює їхні стани, якщо ці стани особистісно не сприймаються вихованцями, не вписуються в зону їхнього найближчого розвитку. Викладач, який організовує підготовку студентів до превентивної педагогічної діяльності, лише створює умови, у яких майбутній учитель сам зважає на недоліки у власному професійному розвитку, сам відчуває потребу в зміні своєї поведінки, стилю діяльності й професійної позиції, сам визначає способи й шляхи переходу до нового стану.

Принцип комунікативності, методологічною основою якого є концепції діалогу М.М.Бахтіна [2], В.С.Біблера [4], М.Бубера [6].

У процесі підготовки студентів до превентивної діяльності здійснюється пошук загальної позиції при вирішенні педагогічних проблем, усвідомлення змісту й значення засвоюваного знання та нової інформації, що не є простим додаванням інформаційних висловлень учасників педагогічного процесу.

Принцип комунікативності, на думку К.Я.Вазіної, передбачає побудову навчального процесу як колективної мислєдіяльності [7]. У процесі навчальної діяльності студенти вступають у діалогічні відносини, у комунікацію в різних системах: «Я - текст», «Я - Я», «Я - Інший». При цьому, опановуючи й програючи різні професійні ролі. Принцип комунікативності здійснюється за такою логікою: а) у ході спостереження, експериментування й дослідження студенти усвідомлюють зміст навчального матеріалу; б) взаємообмін

отриманими змістами й спроби їхнього узгодження стимулюють мислення; в) результатом колективної розумової обробки студентських змістів є значення їх у професійному становленні, формуванні готовності до превентивної педагогічної діяльності.

Основою цього принципу становить ідея педагогічної взаємодії й співробітництва, як вихідне положення його організації. Зміна характеру підготовки майбутніх педагогів в умовах ВНЗ припускає реалізацію принципів педагогічної взаємодії, співробітництва й співтворчості. Реалізація цих принципів забезпечує готовність студентів до превентивної діяльності, тому що дозволяє в самостійній діяльності вчителів: а) ставити учня в позицію активного суб'єкта навчально-виховного процесу; б) реалізувати педагогічний процес як процес рішення пізнавальних завдань і діалогічної взаємодії; в) розвивати здібності дитини до саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю. Це допоможе вчителю створити атмосферу взаємної довіри й живого спілкування, що дозволяє особистості самореалізуватися в шкільній обстановці.

За дидактичними прийомами й організаційними формами педагогічної взаємодії виникає можливість формування в майбутніх педагогів здатності розуміти учнів, знаходити шлях до особистості кожного, стимулювати кожного до розвитку й творчого вираження своєї індивідуальності. Саме ця здатність позитивно впливає на процес превентивної діяльності вчителя.

Принцип дедукції (В.В.Давидов) передбачає просування в навчально-виховному процесі від загального до часткового, що сприяє розвитку теоретичного мислення й діяльності, системному сприйняттю превентивної педагогічної діяльності, оволодіння її засобами й способами, шляхами формування готовності майбутніх учителів до творчого її здійснення. Принцип дедукції реалізується в розробці стратегічних і тактичних планів модернізації професійно-педагогічної підготовки студентів в умовах вищої педагогічної школи.

Цей принцип припускає трансформацію навчальних завдань за напрямками: додання змісту особистісного змісту; ускладнення інформації, її варіативність із урахуванням ступеня

виразності протиріч у навчальних завданнях; використання проблемних завдань відповідно до логіки навчального процесу, пошук і самостійний вибір способів розв'язання навчальних завдань.

Основою цього принципу служить задачний підхід до структурування навчальної інформації. Дослідження Л.П.Вовк, Л.В.Кондрашової, П.Ф.Спіріна, В.О.Сластьоніна, М.Л.Фрумкіна й ін. довели значимість задачного підходу в професійному становленні майбутніх педагогів. Вони бачили шлях підвищення результативності педагогічної діяльності, її превентивного характеру, якщо зміст підготовки студентів до педагогічної роботи будувати як процес моделювання їхніх професійних дій. Результативність вузівської підготовки значно зростає, за твердженням Л.В.Кондрашової і В.О.Сластьоніна, якщо студенти стоять перед необхідністю рішення особистісно зорієнтованих завдань професійної спрямованості. Моделювання, в ході підготовки студентів до вчительської діяльності, професійних ситуацій забезпечує створення умов, у яких є можливість удосконалення самостійності в аналізі педагогічних фактів і явищ, прояву ініціативи в пошуку виходу зі шкільних ситуацій, усвідомлювати логічну послідовність професійних дій, знаходити оригінальне рішення педагогічних проблем.

Професійні ситуації й проблемні завдання стимулюють у студентів потребу в дії. Дії виступають основою пошуково-творчої діяльності студентів, у процесі якої формуються самостійність, креативність, ініціативність, готовність переборювати труднощі. Саме ці якості визначають превентивний характер дій учителя в роботі з молодшими школярами. Структурування змісту підготовки студентів з установкою на його інтелектуально-професійну насиченість, змістовно-процесуальну спрямованість дозволяє включати студентів в активну пізнавальну діяльність і впливати на мотиваційну, емоційно-вольову й поведінкову сферу їхньої особистості. Все це позитивно впливає на становлення творчого стилю діяльності й активної позиції, без яких неможливо досягти превентивного характеру педагогічної діяльності.

Моделювання пізнавальних завдань і професійних ситуацій у навчальному процесі розвивають у студентів спосіб професійного орієнтування й уміння використати його для регуляції свого відношення до навчально-виховної діяльності й поведіння в професійних ситуаціях. Саме закріплення професійної орієнтації й уміння використати її в регуляції педагогічних дій становить основу превентивної педагогічної діяльності.

Принцип модульності покликаний усунути багатопредметність і мозаїчність змісту вузівської підготовки студентів до професійно-педагогічної діяльності. Під модулем розуміється функціональний комплекс, у якому ціль, зміст і технологія підготовки студентів до превентивної педагогічної діяльності об'єднані в систему високого рівня цілісності. На основі комплексної дидактичної мети визначаються кінцеві результати підготовки майбутніх учителів до превентивної педагогічної діяльності й послідовний ряд проміжних результатів.

Це дозволяє в цілісному процесі професійно-педагогічної підготовки виділити ряд етапів, визначити мету кожного з них, структурувати навчальний матеріал і продумати технологію. Процес підготовки студентів до превентивної педагогічної діяльності - це ланцюговий блок навчальних модулів, оволодіння якими відбувається в чіткій послідовності. Кожний модуль поєднує в собі різні блоки, навчальні елементи, що мають цільове призначення, зміст і технологію досягнення поставлених цілей.

Принцип моніторингу. Для успішного управління підготовкою студентів до превентивної педагогічної діяльності необхідний зворотній зв'язок, тобто своєчасне одержання інформації про хід керованого процесу, відповідність реальних результатів дозапланованих цілей, про якість превентивних педагогічних дій.

Ціль моніторингу полягає в тому, щоб виявити, об'єктивно оцінити ступінь, напрямок і причини відхилення реального процесу професійного становлення студентів у порівнянні з прогнозованим результатом. На основі отриманої інформації змінюється відношення до досягнутого результату, і

переглядаються способи досягнення проміжних і кінцевих цілей. При цьому важливо не нав'язувати навчальному процесу хід, що суперечить його природі, а максимально враховувати особистісну спрямованість навчання і орієнтацію на можливості й здібності студентів.

У процесі моніторингу відслідковуються психолого-педагогічні й функціональні результати. До психолого-педагогічних результатів відносяться зміни в структурі знань, умінь і навичок, поведінці, системі відносин. Функціональні результати виражаються в різних способах педагогічних дій, управлінського характеру. Моніторинг має не тільки відслідковувати шлях руху до поставленої мети, але й механізм коректування цілей і шляхів їх досягнення. Реалізація принципу моніторингу робить підготовку студентів до превентивної педагогічної діяльності процесом більше відкритим, гнучким, динамічним, що погоджує особисті цілі учнів з метою професійно-педагогічної підготовки й вимогами вчителя до особистості.

Таким чином, результативність підготовки майбутніх учителів до превентивної педагогічної діяльності визначається: а) підготовкою студентів у режимі розвитку їх особистості, а надалі – й розвитку особистості школярів, перетворенням предметно-методичних знань із мети в засіб, формування готовності вихованців до педагогічної підтримки й превенції в педагогічному процесі; б) цілепокладання; в) теоретичною підставою превентивної діяльності; г) принципами превентивної підготовки. Ці вихідні положення є теоретичною основою структурування змісту підготовки майбутніх учителів до превентивної педагогічної діяльності й розробки технології її реалізації.

У вирішені проблеми використані підходи А.Клим-Климашевської

Література

1. Абдуллина О.А. *Общепедагогическая подготовка в системе высшего педагогического образования.* – М.: Просвещение, 1990. – 141с.; С. 4
2. Бахтин М.М. *Проблема поэтики Достоевского.* – М.: Сов. Писатель, 1963. – 364с.

3. Бех І., Радул В. Педагогічна культура і розвиток соціальної зрілості особистості вчителя/ Наукові записки. – Вип. 32, Ч. 1 – серія: Педагогічні науки.- Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В.Винниченка, 2001. – С.12-17; С.13.
4. Библер В.С. Мышление как творчество: Введение в логику мысленного диалога. – М.: Полтииздат, 1975. – 299с.
5. Блонский П.П. Трудные школьники. – М., 1930. – 131с.
6. Бубер М. Два образа веры/ Сост.: П.С.Гуревич, С.Я. Левит. Пер. с нем. М.И.Левинной и др. – М.: республика, 1995. – 463с.
7. Вазина К.Я. Коллективная мыследеятельность – модель развития человека. – М.: Педагогика, 1990. – 196с.
8. Возчиков В. Возрождение духовности // Педагогика. – 1995. - № 5. – С.23-24.
9. Кондрашова Л.В. Превентивная педагогика. – К.: Вища школа, 2005.
10. Краткий психологический словарь/ Сост. Л.А.Карпенко; Под общей ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985.- 431с.; Педагогическая энциклопедия в 4-х томах.- М., 1946.
11. Кузьмина Н.В. Методы исследования педагогической деятельности. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1970. – 114с.
12. Макаренко А.С. О моем опыте// Пед.соч. в 8 томах.- М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 248-266.
13. Новое педагогическое мышление/ Под ред. А.В.Петровского. – М.: Педагогика, 1989. – С. 167.
14. Педагогіка вищої школи: навчальний посібник/ За ред. Курлянд З.Н., Хмелюк Р.І. – Одесса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2002. – 344с.; Психолого-педагогическая подготовка учителей/ Под ред. Л.И.Рувинского. - М.: Изд-во АПН СССР, 1988. – 172с.
15. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. – М.: Просвещение, 1976. – 160с.
16. Шацкий С.Т. Острые вопросы педагогического образования// Избр. пед. соч. в 2-х томах. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 2. – С. 312-323.